

УДК 1:141.78

Найчук А. В.

Кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософських дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ПОНЯТТЯ «ПОСТМОДЕРНІЗМ» У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

На основі соціально-філософського аналізу розкриваються підходи до поняття «постмодернізм».

Ключові поняття: постмодернізм, суспільство, плюралізм, ризома, ірраціоналізм, автономія.

Визначення сучасного етапу цивілізаційного розвитку безпосередньо пов'язується з ідеями постмодернізму—сукупності змін, які відбулися в другій половині ХХ ст. [1, с. 675]. Появу поняття «постмодернізм» у сучасному науковому дискурсі пов'язують із Ж.-Ф. Ліотаром, Ж. Делезом, Ж. Бодрійаром, Ф. Гваттарі й наділяють складним набором ознак (тотальна інформація, науково-технічна революція, гіпермобільність тощо) або взагалі критикують за «невизначенність» [4, с. 17–20].

Відповідно, метою даної статті є аналіз підходів до розуміння поняття «постмодернізм».

Сама ідея постмодернізму виникла у сфері культурології. В 1917 р. Р. Панвіц у праці «Криза європейської культури» вперше використовує термін «постмодернізм», зміст якого базується на формуванні нової людини, яка покликана подолати занепад. Дослідник постмодернізму В. Вельш вважає, що вживання цього терміна на той час було передчасним, оскільки не існувало соціальних передумов його прояву [2, с. 3]. На думку А. Гулиги, це було «лише перефразування ніцшанської ідеї «надлюдини» [3, с. 153]. В 30-ті рр. ХХ ст. поняття «постмодернізм» знаходить своє відображення у творчості Л. Фідлера, І. Хассана, Ч. Дженкса й переважно відноситься до мистецтва [4, с. 11]. За визначенням В. Горбатенка, сучасного розуміння поняття «постмодерн» набуває у працях А. Тойнбі, який визначив постмодернізм як якісно новий порядок (post-modern order) розвитку західноєвропейської культури. Даний період, який розпочався наприкінці ХІХ ст., матеріалізувавшись у суспільно-політичній реальності у 60-х рр. ХХ ст., на думку

науковця, є «переходом від політики, що ґрунтується на мисленні в категоріях національних держав, до політики, що враховує глобальний характер міжнародних відносин» [2, с. 3].

Як філософська категорія термін «постмодернізм» набув поширення після виходу у Франції в 1979 р. праці Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну» [12]. За визначенням дослідника, «постмодернізм є те, що в середині модерну вказує не на уявне в самому уявленні; що відмовляється від втіхи гарних форм, від консенсусу смаку, який дозволив би разом відчутти ностальгію за неможливим; що перебуває в безперервному пошуку нових уявлень не для того, щоб ними насолоджуватися, а для того, щоб краще відчутти, що є і дещо неуявне» [6, с. 323]. Починаючи з цього часу переосмислення поняття «постмодерн» перебуває у постійному розвитку. Концепцій, які намагаються його пояснити, досить багато. На думку О. Додонової, «постмодернізм, як філософський феномен, не може розглядатися в якості «моноліту». Він об'єктивується в широкому віялі різноманітних (як за критерієм модельованої предметності, так і за методологією, що використовується) проєктів» [7, с. 41]. В. Вельша, поклавши в основу постмодернізму «ставлення до плюралістичності», виділяє три підходи до останнього: дифузійний, анонімний, точний.

До дифузійного постмодернізму філософ відносить тих, «кого в журналістському сенсі нарекли «постмодерністами» і хто скористався з того», й розвинув «різновид постмодерної практики, однак не розвинув жодної задовільної теорії цього перелому, що й позначилося на їхній практиці» [9, с. 103].

Представниками анатомічного постмодерну виступають Л. Вітгенштейн, Т. Кун, Т. Фейєрабенд, Ж. Дерріда, Ж. Делез. На думку В. Вельша, вони не декларують і не визнають своєї позиції за постмодерну, але фактично мислять з позиції позитивності плюралізму.

Точний постмодернізм (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодрійяр, М. Фуко) найбільш конкретно сприймає «смилову фігуру плюралізму, що стала спочатку нездоланною в інших смислових площинах, насамперед в науці», піддає філософському аналізу, здійснює «смилову структуру» характерну для ХХ ст. [7, с. 42].

У. Еко розглядає, в даному контексті, постмодернізм, як не фіксоване хронологічне явище, а як певний духовний стан, властивий представникам різних епох, в кожній із яких є «власний постмодернізм». Проте, за визначенням Д. Затонського, «попередні «постмодернізми» ще жодного разу не відвойовували собі тієї рідкісної глобальності, яка відрізняє сьогоднішній,— можна сказати «істинний» постмодер-

нізм, і, отже, не володіли його ледве не «хімічною» чистотою». Саме остання дозволила розпізнати феномен, який існує здавна, завжди, але «у вигляді наявного, а тому, від уяви спостерігача щораз вислизаючому» [10, с. 136].

Однак, як констатує І. Ільїн, спираючись на праці В. Вельша, постмодерн і постмодернізм аж ніяк не постають вигадкою теоретиків мистецтва, художників і філософів. Скоріше справа міститься в тому, що наша реальність і життєвий світ стали «постмодерними». В епоху повітряного сполучення та телекомунікацій різноманітне настільки зблизилося, що всюди зіштовхуються одне з одним; одночасність різночасового стала новим еством. Загалом, ситуація симулятивності й взаємовпливу різних концепцій і поглядів більш ніж реальна. Зазначені проблеми й прагне вирішити постмодернізм. Не він видумав дану ситуацію, він лише її усвідомлює, він не відвертається від часу, а його досліджує [11, с. 203].

Однак дослідження в сучасному світі зазнає швидких і значних змін. З погляду Ж.-Ф. Ліотара, «в силу того, що суспільство входить в епоху, яка називається постіндустріальна, а культура — в епоху постмодернізму, змінюється статус знання» [12], змінюється роль науки в суспільному житті, змінюються форми і методи, завдяки яким вона переосмислює природу і суспільство, змінюється взаємодія науки з іншими формами суспільної свідомості. Важливим, в даному контексті, є коментар корифея природничих наук, а саме фізики, В. Гейзенберга, який писав: «Якщо в наш час можна говорити про картину природи, яка склалася в точній науці, мова, по суті справи, вже йде не про картину природи, а про картину нашого ставлення до природи. Старий поділ світу на об'єктивний хід подій в просторі і часі, з одного боку, і душу, в якій відображаються ці події — з іншого, інакше кажучи, картезіанське розрізнення *res cogitans* і *res extensa* вже не може слугувати вихідною точкою в розумінні сучасної науки» [13, с. 192]. Відповідно, змінюються уявлення про суб'єкт, він значною мірою «опредмечується», в свою чергу, об'єкт дослідження — «розпредмечується», набуваючи суб'єктивних характеристик. Відтак постає проблема у визначенні понять істини, об'єктивності, логічної сумісності, історизму, що знайшло своє вираження у постструктуралізмі — напрямі філософської і гуманітарної думки, який характеризується негативним пафосом щодо всього позитивного знання, тієї чи іншої спроби раціонального обґрунтування феномена дійсності [1, с. 676]. Виходячи з даного факту, Ж.-Ф. Ліотар надає перевагу «політиці мовної гри», яка на думку філософа, дозво-

ляє зрозуміти «фіктивний характер» усвідомлення. Сенс його пошуку полягає в тому, щоб звести «розлогість змісту слів і граматичних виразів до деякого їх первинного висхідного залишку або основи, що далі не розкладається» [4, с. 86]. Однак, Ж. Делез, в результаті аналізу, приходять до висновку, що даний напрям, по суті, веде в нікуди. Маніпулювання безперервними визначеннями, уточненнями і поправками приводить науковців не до «повної ясності», а «навпаки—до повного й остаточного затемнення» [14, с. 86]. Відповідно, Ж.-Ф. Ліотар пропонує цілий комплекс заходів об'єктивності дослідження:

«очистити» слова від «накипу», неадекватного їх вживання;
звільнити слова і терміни від неправомірного розширення смислу, зокрема від очевидних «філософських дурниць»;

особливу увагу звертати на маніпулятивний аспект суспільного використання мови [14, с. 86; 12].

В результаті, концепція Ж.-Ф. Ліотара, за визначенням І. Ільїна, побудована на прояві недовіри і скептицизму стосовно значення і перспектив безконечного тиражування текстів, якими буквально пронизане постсучасне суспільство, отримала «велике розповсюдження серед теоретиків постмодернізму»—І. Хассана, Т. Д'ана та ін. [11, с. 215–217].

Власне, у постструктуралізмі визначилося два основних підходи, акцентуючих увагу або на «текстовій реальності» (Ж. Дерріда), або на «політичній» (Ж. Делез).

Ж. Дерріда запропонував концепцію деконструкції, яка базується на ревізії філософського раціоналізму із зруйнування типології та ієрархії філософських проблем, які узвичаїлися і через те, стали догматами, розмиваючи межі між філософією, літературою і практикою, урівнюючи філософію і поетичну рефлексію.

Разом з тим «Деконструкція, — наголошує Ж. Делез, — це не просто розвиток того чи іншого типу критичної діяльності, це завжди запитання про витоки. Необхідно мати на увазі, що рух критики — це рух негативний, заперечливий за своєю суттю... Деконструкція ж має стверджувальні цілі, і її не можна зводити тільки до жесту заперечень» [15, с. 145–146]. Все, що веде до виникнення в тексті так званих «невирішуванностей», тобто внутрішньо логічних тупиків, — немовби первісно властиве природі мовного тексту, коли його автор думає, що доводить одне, а насправді виходить — інше. Виявити ці «невирішуваності», зробити їх предметом реального аналізу і є завданням критика-деконструктивіста. Сама по собі деконструкція ніколи не виступає як суто технічний засіб аналізу. Аналіз Ж. Дерріди — це, насамперед, аналіз самої аргументації,

умовно кажучи, її «понятійної стилістики», не стільки фразової, скільки післясловного випробування досліджуваного тексту на «логічну тривалість» і послідовність у відстоюванні свого постулату, і, зрозуміло, доведення неспроможності студійованої аргументації як явно «метафізичної». Фактично — це позиція «принципового сумніву» в усьому, своєрідний імператив постмодерністської чуттєвості «як способу ставлення до світу і його розуміння» [16, с. 382; 11, с. 43]. Концептуальні філософські твори епохи модерну, за Ж. Делезом, слугують легітимізації порядку, влади, офіційних інститутів, вибудовуючи за ранжиром і відповідним чином розділяючи атрибути між різноманітними суб'єктами. Професійна ієрархія організована відповідно до першого безгіпотетичного принципу: ранг кожного визначається в залежності від наближення до цього принципу [11, с. 97–102]. Приділяючи увагу лінгвістиці, Ж. Делез вводить поняття доіндустріальних «номадичних сингулярностей», тобто вільно кочуючих необмежених одиниць, які повинні замінити класичні теорії суб'єкта [17, с. 190–191].

Номадична методологія, яку розвиває Ж. Делез, формує комплекс власних постулатів — таких, як ацентризм, антидетермінізм, що знайшло своє вираження у терміні «ризому», запозиченого з біології. У трактуванні філософа, відносно суспільства, зазначений термін означає принципово новий позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості. «Ризома не починається і не завершується. Вона завжди посередині, поміж речей, поміж буття, інтермецо» [18, с. 30], — тобто єдиною константою існування визначається становище «між», як консистенція множин, що набуває «конструкції клітки, поверхні для ковзання або мапи» [7, с. 43]. В результаті, відбувається заперечення «моно», а відповідно до ризому — передбачається «множинність начал», формуючи ще одну складову суспільства постмодерну, про яку згадувалося вище — плюралістичність.

Загалом, на перший погляд, постмодерне мислення ніби-то прагне звільнитися від основ таких позитивів, як розум, свідомість, суб'єкт, об'єкт, істина. Проте це не означає, що філософи-постмодерністи не оперують цими поняттями у своїх теоретичних пошуках, вони надають їм іншого змісту й смислового навантаження. С. Біблер, характеризуючи «новевропейське пізнавальне мислення», пише, що в ньому міститься певна таємниця, певна сила, яка, як і належить силі, може бути визначена тільки за своїми (пізнавальними) діями [19, с. 18]. В контексті ідеї невизначеності, на думку В. Лук'янця, це спричиняє ряд фундамен-

тальних переміщень, зокрема у з'ясуванні онтологічних, пізнавальних, моральних і естетичних позицій, що знаходить своє вираження у співвідношенні: тотальності—фрагментарності; канонічності—неканонічності досвіду; особистої присутності—безособистості; задуму—іронії; офіційного—карнавального; трансцендентного—іманентного тощо. Таким чином, знання, суспільне пізнання набувають раціонально-іrrационального співвідношення, в якому «хаос володіє як фізичним, так і розумовим існуванням» [21, с. 57–58], що в певній мірі сприяє наближенню до полюсів невідомого і «чорних дір» [20, с. 283–284].

3. Бауман у праці «Соціологічна теорія постмодерну» характеризує останній як термін, який досить достеменно відтворює риси соціального стану, що розгортався в багатьох країнах Європи і європейського походження протягом ХХ ст. і набув свою сьогоденну форму в другій половині цього сторіччя. Термін—достеменний, оскільки привертає увагу до безперервності і перервності як двох образів заплутаного взаємовідношення теперішнього соціального стану і того порядку, який йому передував і його випестив. В той же час термін вказує на набуття характеристик такого порядку, «відсутність яких уже не дозволяє адекватно описувати соціальний стан «модерном»—в тому значенні, який наданий цьому поняттю в ортодоксальній (модерній) соціальній теорії» [5, с. 255].

Основні характеристики суспільства постмодерну 3. Бауман розглядає таким чином:

1. У стані постмодерну суспільство є досить складною системою, для якої властиво: по-перше, бути непередбачуваною; по-друге, бути неконтрольованою значущими факторами. Відповідно, наслідки дії даного явища для розуміння суспільства «воістину революційні». «Системність» постмодерного простору більше не пристосовується до органічної метагри і вказує на те, що діючі в заданім просторі спільноти не можуть бути розцінені в термінах функціональності й дисфункціональності. Вдале розташування місця перебування виявляється невмотивовано, в межах позапримусової детермінічної логіки. Найбільш значущий з розвинутих модерном принципів розвитку—статистичний аналіз—більше не придатний для вивчення соціальних явищ.

2. Постмодерний простір співжиття виступає складною (не механічною) системою, в основі якої лежать дві взаємозв'язані причини:—перша побудована на тому, що не має такого «цілого» суспільства із максимально загальними керуючими і координуючими здібностями та амбіціями, чия присутність забезпечила би привілейо-

вану позицію, з якої об'єднання діючих агентів виглядає «тотальністю», яку можна усвідомлювати організацією;— друга причина впливає з того, що місце співжиття заселено значною кількістю суспільств, більшість з яких одноцільові, суспільств малих або великих, але недостатньо значущих для того, щоб підпорядкувати собі або детермінувати певним чином поведінку інших. В результаті, сфокусованість на окремі цілі суттєво підвищує ефективність кожного суспільства в царині його діяльності і одночасно оберігає його місце життєдіяльності від контролю з боку «єдиного джерела», оскільки царина діяльності всякого суспільства ніколи не вичерпує повністю ту сферу, де взагалі відбувається дія. Відповідно, діючи в різних царинах, нехай навіть не порушуючи спільну поділену сферу, суспільства частково залежать одне від одного, але лінії їхньої залежності не можуть бути зафіксовані і таким чином їх дії залишаються погано детермінованими, тобто автономними [5, с. 261].

3. Автономія означає, що агенти не тільки взагалі, але й частково не зазнають примусу у напрямі, який вони інституціонували як свою ціль. В певній мірі вони вільні прямувати своїм курсом до цілі, виходячи зі своєї влади над ресурсами і здатності до управління. Вони вільні розглядати простір, який залишився, з іншими агентами, як сукупність можливостей і «проблем», які необхідно вирішити або «зняти».

4. Для кожної спільноти місце проживання, куди «вписується» її діяльність, аж ніяк не рівнозначне обмеженому простору його власних автономних, підпорядкованих певній цілі занять. Воно визначається простором хаосу і хронічної індетермінації, територією, підпорядкованою конкуруючим, суперечливим, наділеною сенсом зазіхання і, отже, одвічно амбівалентно. Усі позиції, доступні місця перебування, виникають однаково випадково. Евристика прагматично корисних «наступальних кроків» мовби замінює пошук алгоритму, окреслюваного знання, передбаченого руху. Жодне суспільство не може інтерпретувати успіх позицій, не включаючи в пояснення свої власні дії; суспільства не можуть усвідомлено розглядати ситуацію «об'єктивно», тобто таким чином, який дозволив б їм елімітувати або помістити в «дужки» власну активність [5, с. 262–263].

Відповідно, З. Бауман робить висновок, що соціальна світобудова постмодерну, на відмінну від сформованої Т. Парсонсом «сфери принципної координації», являє собою «моментальний знімок», що зветься суспільством і проявляється лише як момент процесу, який називається усупільненням, що однаково складає взаєморозуміння і співробітни-

цтво з антогонізмом і боротьбою, узгоджує зусилля і взаємні завади [8, с. 70–72].

Отже, фактично в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. соціальна реальність характеризувалася виникненням третього рівня відносин. Традиційно суспільство поділялося на два рівні: мікросоціальне середовище (сім'я, малі групи, колективи тощо) і макросоціальне середовище («велике суспільство»), кордони якого в більшості співпадали з кордонами держави). Сьогодні можна говорити про реальне виникнення наддержавної реальності: мікро-макросоціального середовища, що охоплює взаємовідносини малих груп, та великих спільностей у планетарному масштабі [22, с. 136], що знайшло своє вираження у понятті «сингулярності», тобто, за С. Франком, «єдності і загальності в суспільному житті», які постають «самі по собі», як результат «стихійного неумисного схрещування тих же «поодиноких воль і сил — комплекс, що складається і базується тільки з реальності окремих, поодиноких людей [23, с. 41]. В загальному сингулярність охоплює усі сфери суспільного життя: політичну, економічну, культурну тощо, що безпосередньо вибудовує нові горизонти для дослідження суспільних явищ у глобальному світі.

Список використаних джерел:

1. Философский словарь / [И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Липецкий, А. В. Шуба]. — К.: А. С. К.. 2006. — 1056 с.
2. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття / Володимир Горбатенко // Політичний менеджмент. — 2005. — № 1. — С. 3–13.
3. Гулыга А. В. Что такое постсовременность / А. В. Гулыга // Вопросы философии. — 1988. — № 12. — С. 153–159.
4. Иноземцев В. Л. Современное индустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: [учебное пособие] / В. Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — 132 с.
5. Бауман З. Социологическая теория постмодерна / Человек и общество: [хрестоматия] / З. Бауман. — К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. — С. 254–267.
6. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: Что такое постмодерн / Ж.-Ф. Лиотар; [пер. с фр. А. Гараджи] // Ежегодник Лаборатории постклассических исследований Института РАН. — М.: «Ad Marginem», 1994. — С. 307–323.

7. Додонова В. І. Вплив методології постмодернізму на соціально раціональність постнекласичного типу / В. І. Додонова // Грані. — 2012. — № 1 (81) січень. — С. 41–45.
8. Бауман З. Спор о постмодернизме / З. Бауман // Социологический журнал. — 1994. — № 4. — С. 70–79.
9. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш; [пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Куктаєвої, Л. А. Ситніченко]. — К.: Альтер-пресс, 2004. — 328 с.
10. Затонський ДВ. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. В. Затонский. — Харьков: Филио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. — 256 с.
11. Ильин И. П. Постструктализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / Илья Петрович Ильин. — М.: Интрада, 1996. — 254 с.
12. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Електроний ресурс] / Жан-Франсуа Лиотар. — М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — Режим доступу: <http://lib.meta.ua/book/1662>.
13. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг — М.: Прогресс, 1987. — 368 с.
14. Щербина В. В. Ідейно-методологічні передумови постмодерну: соціологічна концепція Ж.-Ф. Ліотара / Жан-Франсуа Ліотар // Грані. — 2011. — № 6 (80) листопад—грудень. — С. 85–88.
15. Деррида Ж. Позиции / Ж. Даррида; [пер. с фр. В. В. Бабахина]. — М.: Академический Проект, 2007. — 160 с.
16. Кремінь В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: [підручник] / В. Г. Кремінь, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005. — 528 с.
17. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез; [пер. с фр. М. Д. Фуко]. — М.: Раритет; Екатеринбург: Домовая книга, 1998. — 480 с.
18. Делез Ж. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Философия эпохи модерна: [сб. переводов и рефератов]. — Минск: Красино-принт, 1996. — С. 6–31.
19. Библер В. С. Кант—Галилей—Кант. Разум Нового времени в парадигмах самообоснования / В. С. Библер—М.: Мысль, 1991. — 320 с.
20. Кенінг П. Невизначеність / П. Кенінг // Енциклопедія постмодернізму [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлова]. — К.: Основи, 2003. — С. 283–284.

21. Делез Ж. Что такое философия / Ж. Делез, Ф. Гваттари; [пер. с фр. С. Н. Зенкин].—М.: Ин-т экспериментальной социологии, СПб: Алетейя, 1998.—286 с.
22. Клубов А. В. Глобализация социально-экономической жизни: история и современность / А. В. Клубов, М. С. Халиков, О. А. Клубова // Вестник Московского университета. Серия 18: социология и политология. — 2005.—№ 1 (январь-март).—С. 135–143.
23. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк; [сост. и авт. вступ. статьи П. В. Алексеев].—М.: Республика, 1992.—511 с. (Мыслители XX в.).

Стаття надійшла до редакції 11.01.2014 р.

Найчук А. В. Понятие «постмодернизм» в социально-философском дискурсе

На основе социально-философского анализа раскрываются подходы к понятию «постмодернизм».

Ключевые слова: постмодернизм, общество, плюрализм, ризома, иррационализм, автономия.

Naichuk A. Concept «postmodernism» in socio-philosophical discourse

Reveals approaches to the concept of «postmodernism» on the basis of socio-philosophical analysis.

Key words: postmodernism, society, pluralism, rhizomes, irrationality, autonomy.

© Найчук А. В., 2014